

УДК 347.426(477+439)

С. Б. Булеца,
старший викладач кафедри цивільного права
Ужгородського національного університету

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ КОМПЕНСАЦІЇ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ЖИТТЮ ТА ЗДОРОВ'Ю ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ, В УКРАЇНІ ТА УГОРЩИНІ

На сьогодні відшкодування моральної шкоди є одним з основних способів цивільно-правового захисту особистих немайнових прав. Це має підвищену важливість, тому що, по-перше, майнові стягнення (наприклад, відшкодування збитків) як засіб захисту застосовні до цих прав лише в окремих випадках у силу закону, а по-друге, як правильно відзначено, багато з порушених особистих прав невідновні. Наприклад, якщо порушена таємниця особистого життя, переписки, проживання, телефонних переговорів, лікарська таємниця, то вони безворотно перестають бути таємницею, і задоволення потерпілого в подібних випадках покликана стати компенсація морального збитку [1].

Відшкодування моральної шкоди нерідко є єдиним способом захисту, хоча в деяких випадках може супроводжуватися й іншим (наприклад, відшкодуванням матеріального збитку, якщо такий є). При цьому моральна (чи немайна) шкода є по суті порушення, що спричиняє важкі наслідки для одного з нематеріальних благ — психічного благополуччя особистості. Порушення психічного благополуччя особистості, на відміну від порушення інших видів благ, завжди вторинне — воно завжди виникає внаслідок заподіяння шкоди іншим благам, як немайновим, так і майновим [2].

Питання про розмір компенсації моральної шкоди є актуальним і на сьогодні, оскільки науковці України та Угорщини не дійшли єдиного висновку щодо вирішення цієї проблеми.

Оцінка інституту моральної шкоди вченими була неоднозначна. На позиціях неможливості відшкодування моральної шкоди стояли В. І. Синайський [3], Eorsi Gyula [4] та інші. Прихильниками були І. А. Покровський [5] та С. А. Беяцкін [6].

Сьогодні питанням компенсації моральної шкоди займаються такі вчені: О. Грищук [7], В. П. Паліюк, [8], Petrik Ferenc [9], Togo Karoly [10], Zoltan Odon [11], С. І. Шимон [12] та інші.

С. А. Беяцкін писав, що постійне ігнорування моральної шкоди і моральних інтересів, байдуже ставлення до них з боку суду спричиняє наслідок, що дає поживу для досад потерпілого, почуття роздратування не знаходить виходу, росте озлоблення, хитається його впевненість в собистому праві і особистому блазі. Аналогічну думку висловлював І. А. Покровський. Проблема відшкодування моральної шкоди, як однієї з видів шкоди, що може бути заподіяна фізичній чи юридичній особі, існує в усіх країнах давно. Для її розв'язання пропонувалось, як правило, три варіанти: відмова відшкодувати

моральну (нематеріальну) шкоду; відшкодувати її частково; відшкодувати її повністю [13].

Історія нашої держави свідчить про те, що дана проблема на різних етапах вирішувалася по-різному. Спочатку моральна (немайнова) шкода підлягала відшкодуванню лише в окремих випадках. Потім спостерігалось її повне ігнорування. Нині ця норма відновила своє існування в первісному вигляді, тобто її належить відшкодувати тоді, коли це передбачено спеціальними законами чи нормативно-правовими актами [8].

Моральна шкода є немайновою шкодою. Під нею вчені розуміють такі наслідки правопорушення, що не мають економічного змісту і вартісної форми [14]. Посягання на немайнові блага можуть викликати не тільки несприятливі наслідки відносно життя, здоров'я, честі, гідності і ділової репутації. Шкода, заподіяна такими діями, може призвести до втрати духовних цінностей, окремих прав, до позбавлення вільного здійснення певних дій і вчинків [15]. Відзначимо, що поняття «фізичні страждання» не збігається по своєму змісту з поняттями «фізична шкода» чи «шкода здоров'ю». Фізична (чи органічна) шкода являє собою будь-які негативні зміни в організмі людини, що перешкоджають його благополучному біологічному функціонуванню, тобто нормальному з медичної точки зору протіканню всіх психофізіологічних процесів в організмі людини [16]. Негативні зміни в організмі, викликані дією зовнішніх факторів, вимагають як необхідності відновлення нормального функціонування організму, так і відшкодування психічних (викликаним каліцтвом) і фізичних наслідків завданої травми. Для відновлення нормальної життєдіяльності хворий може звертатися по додаткові платні послуги, реалізуючи своє право на повноцінне і гідне життя. Ці витрати у сукупності з можливими втратами від тимчасової непрацездатності складають реальний збиток, збитки, що підлягають відшкодуванню за ст. 15 Цивільного кодексу. Відшкодування моральної шкоди відрізняється своєю спрямованістю на усунення переживань і страждань, пов'язаних із заподіянням шкоди людині.

В Угорщині також ставиться питання про те, коли ж виникає обов'язок відшкодувати немайнову шкоду. Роз'яснення дав Верховний суд Угорщини. Рішення Верховного суду полягає в тому, що при порушенні особистих немайнових прав потерпіла особа має право вимагати немайнове відшкодування, якщо буде доведено, що це призвело до витрат [17]. Наприклад, позивач захворів від вживання тістечок, куплених у магазині відповідача, потребував лікування і тому вимагав відшкодування майнової і немайнової шкоди. Отже, в даному спорі були порушені особисті немайнові права і потерпіла сторона подала цивільний позов на немайнову компенсацію, оскільки отримала певні майнові невигоди. Потерпілій стороні необхідно довести наявність немайнової і майнової шкоди. Майнова і немайнова шкода поняття неоднакові. Залежно від обставин особа має право вимагати майнове відшкодування, а немайнове в будь-якому випадку [18].

Заподіяння фізичної шкоди суб'єкту спричиняє йому біль і страждання (невротичні стани), призводить до втрати радості у житті, наприклад (неможливість

вступати у статевий контакт, неможливість для жінки мати дітей), до розлучення (в результаті хвороби), зміни фігури, спотворення обличчя, дискомфорту і незручності (фізичної слабкості), до хронічної хвороби [19].

У законодавстві і науці терміни «моральна шкода» та «немайнова шкода» вживаються як рівнозначні. Проте, на нашу думку, це різні як за змістом, так і за обсягом правовідносин, що регулюються ними. Наприклад, ушкодження здоров'я — це моральна шкода, що може бути заподіяна лише фізичній особі, а неправомірне копіювання товару, порушення авторських прав — це немайнова шкода, яка може бути заподіяна і юридичній особі. Тому законодавець повинен дати чітке визначення понять моральної та немайнової шкоди, заподіяваної фізичним та юридичним особам.

У зв'язку зі сказаним вище постає проблема визначення того, що ж треба розуміти під втратами немайнового характеру. Порушення особистих немайнових прав можна вважати заподіянням моральної шкоди. Якщо шкода заподіяна особі, можна вести мову про втрати немайнового характеру, що включають в себе фактичне порушення законних прав, і відсутність наслідків майнового характеру.

В Угорщині, Словаччині та Чехії існує та сама проблема стосовно визначення розміру компенсації моральної шкоди. Існує думка, що потрібно визначити граничну межу компенсації, що може надати відповідач наприклад, виплата витрат на операцію, яка сума потрібна позивачу для повернення самоповаги тощо. Компенсація немайнової шкоди виникає, якщо інші засоби немайнового відшкодування повністю не задовольняють вимоги позивача, наприклад, пластична операція лише частково знищує деформацію.

В Угорщині піднімається також проблема «винагороди за біль», яка є наслідком порушення особистих немайнових прав, супроводжується болем за близькою особою. Душевний або тілесний біль порушує нормальний ритм життя людини [10].

Як можна визначити розмір компенсації? Вона залежатиме від: 1) тяжкості порушеного права; 2) тривалості порушення (чим довше триває порушення тим більший розмір компенсації і навпаки); 3) кількості порушених особистих немайнових прав; 4) не має значення майновий або фізичний стан потерпілого (бідний-багатий, здоровий-хворий); 5) суд може відмовити у відшкодуванні шкоди, якщо позивач сам порушив закон і при цьому був травмований. Наприклад, суд відмовив у позові позивачу, якому поліцейською палицею вибили око при затриманні, тому що він самовільно захопив автомобіль. У країнах, які порівнюються, судді при визначенні розміру моральної шкоди враховують тяжкість заподіяної шкоди у суспільному житті, внаслідок заподіяння шкоди здоров'ю чи переживає особа тілесні та душевні страждання (болі). Дуже важко визначити, коли починається фізичне чи духовне страждання, і коли закінчується. Заподіяння шкоди тілесній недоторканності може мати наслідком естетичне пошкодження, яке міняється з часом. Наслідком пошкодження може бути позбавлення щоденних радостей життя. Це спричиняє погіршення умов та рівня життя людини [11].

Передбачається, що розмір компенсації визначається судом і залежатиме від характеру заподіяних страждань, ступеня вини заподіювача (звичайно, тільки тоді, коли її наявність потрібна), а також ураховуватимуться вимоги розумності і справедливості. Моральна шкода компенсуватиметься незалежно від майнової і не пов'язуватиметься з розміром останньої, а у випадку смерті потерпілого компенсацію отримають члени її сім'ї. Розмір компенсації за порушення честі та гідності залежить від тяжкості завданої немайнової шкоди: наприклад, якщо це образа словом (ідіот) — 500 форинтів (11 грн), або обвинувачення у вчиненні злочину (вкрав срібну ложку) відшкодовується декількома тисячами форинтів. Розмір відшкодування визначається судом з урахуванням суті позовних вимог, характеру заподіяної шкоди, що призвела до фізичних чи моральних страждань потерпілого, та інших негативних наслідків [21, с. 29].

Відчуваючи моральні страждання, потерпілий не завжди спроможний реально оцінити заподіяну йому моральну шкоду і визначити реальну суму компенсації. Будь-яка оцінка душевного болю для потерпілого здається незначною, нездатною відновити його душевний комфорт, припинити його моральні страждання і, відповідно, при такому підході сума оцінки моральної шкоди може бути нереально високою. Тому законодавець (держава) вважає за необхідне регулювати ці правовідносини, визначає можливі рамки відшкодування моральної шкоди, встановлюючи граничний розмір, виходячи з суспільних інтересів і, передусім, відштовхуючись від фактора збереження відносної економічної стабільності фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації, збереження ними платоспроможності.

Повною мірою оцінити моральну шкоду, заподіяну потерпілому, неможливо, оскільки немає точних критеріїв матеріального вираження страждань, душевного болю та інших негативних наслідків морального характеру. Тому при відшкодуванні заподіяної моральної шкоди можна говорити тільки про відносну матеріальну компенсацію, якою частково згладжуються (полегшуються) моральні страждання потерпілого.

Визначаючи розмір заподіяної моральної шкоди, необхідно надати докази, які це підтверджують. До фактів, що підлягають доведенню, слід віднести дію, що завдала шкоди у конкретному їх вираженні та наявність причинного зв'язку між діями особи, притягнутої до відповідальності, і шкодою, ступінь вини особи, яка заподіяла шкоду, у випадку коли є підстава для її відповідальності, ступінь прояву, умислу або необережності потерпілого, характер і розмір завданої шкоди, розмір шкоди, що підлягає відшкодуванню, тощо.

В Угорщині Конституційний суд у своїй постанові зазначив важливість захисту особистості — що має призвести до збільшення престижу немайнового відшкодування і збільшення розміру немайнової компенсації [20]. До 90-х років мінімальний розмір відшкодування був 30 000 форинтів (приблизно 810 грн), а максимальний — 500 000 форинтів (13 500 грн) (16 директива). Директивою № 21 1990 р. були внесені зміни стосовно максимальної компенсації — збільшення розміру до 1 400 000 (ВН 1992.7), але судді можуть не обмежуватися зазначеними розмірами. Ач Томаш вважає, що зняття обмежень є невірним.

даним, бо судді не мають опорної точки при винесенні рішення і це може призвести до крайнощів (особливо щодо тих особистих немайнових прав, які раніше не захищалися) [21, с. 283].

У зв'язку з розглянутими вище проблемами постає багато питань, пов'язаних із застосуванням норм права, що регулюють відшкодування моральної шкоди. Чинне законодавство не можна визнати досконалим. Численність норм, розпорощених по різних законодавчих актах, не тільки не сприяє однаковому застосуванню даного інституту права, а й породжує різночитання й колізії у правозастосовчій практиці.

Суди при розгляді справ посилаються на відсутність спеціальних законів, які передбачали б відповідальність за заподіяння моральної шкоди, що призводить до обмеженого застосування прав громадян.

Проведене дослідження дає підстави зробити такі висновки:

- 1) розмір відшкодування повинен бути визначений від ступеня тяжкості заподіяної шкоди;
- 2) необхідно враховувати психічний стан особи;
- 3) необхідно визначити критерії матеріального вираження страждань, душевного болю та інших негативних наслідків морального характеру на підставі яких визначати розмір компенсації моральної шкоди;
- 4) створити таблицю по визначенню тяжкості завданої моральної шкоди.

Література

1. Малєин П. С. О моральном вреде // Государство и право. — 1993. — № 3. — С. 34.
2. Эрделевский А. Моральный вред: соотношение с другими видами вреда // Рос. юстиция. — 1998. — № 6. — С. 21.
3. Сипайский В. И. Русское гражданское право. — К., 1915. — С. 227.
4. Borsi Gyula. A polgari jogi karteritesi felclosseg kezikonyve. — 1960. — Old. 92.
5. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. — Изд. 3-е, стереотип. — М.: Статут, 2001. — С. 124.
6. Беляцкий С. А. Возмещение морального вреда. — С.Пб., 1915. — С. 14.
7. Гришук О. Уведомлення потерпілим порушення суб'єктивних прав, як необхідна умова виключення права на відшкодування моральної шкоди // Вісн. Львів. ун-ту. — 2000. — Вип. 35. — С. 26–32.
8. Палиюк В. П. Моральный вред: Монография. — Одесса, 2000. — 204 с.
9. Petrik Ferenc. Nem vagyoni karpotlas: szemelyiseg vedelem altalanos es feltetlen eszkoze // Magyar Jog. — 2000. — № 36. — Old. 338–339.
10. Toro Karoly. A nem vagyoni karterites gyakorlati kerdesei // Magyar Jog. — 1999. — № 3. — Old. 449–454.
11. Zoltan Odon. A nem vagyoni kar megteriteserol // Magyar Jog. — 2001. — № 34. — Old. 529–533.
12. Шимоп С. І. Інститут особистих немайнових прав людини у системі національного законодавства (виток і розвиток) // Конституція України та проблеми систематизації законодавства: Зб. наук. праць / Ін-т законодавства Верховної Ради України. — К., 1999. — Вип. 5. — С. 151.
13. Бурзель Ю. Щодо встановлення верхньої межі відшкодування моральної (немайнової) шкоди // Право України. — 2003. — № 3. — С. 40–42.
14. Малсина М. Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. — М.: МЗ Пресс, 2000. — С. 47.
15. Горшечков Г. Г. Моральный вред и его компенсация по российскому законодательству: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Пижний Повгород, 1996. — С. 13.
16. Эрделевский А. Моральный вред: соотношение с другими видами вреда // Рос. юстиция. — 1998. — № 6. — С. 19.
17. LB Pfv. III. 24313/1998. — ВН 2001/1. Sz.12

18. A polgari Torvenykonv Magyarazata 1 kotet, Gellert Gyorgy. — Budapest, 2001. — Old. 296.
19. Михно Е. А. Проблемы возмещения морального вреда // Правоведение. — 1992. — № 5. — С. 23–25.
20. AB határozat 34/1992. (VI.1.) «A nem vagyoni karrol».
21. Acs Tamás. Polgari Jogi Dolgozatok. Nem vagyoni karterites. — Budapest, 1993. — 285 oldal.

УДК 341.231

*С. Г. Керімов,
здобувач кафедри цивільного права ОНЮА*

КОНЦЕПЦІЯ ПРЕДСТАВНИЦТВА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРАВІ (ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ)

Інститут представництва є ефективним засобом реалізації цивільних прав та обов'язків суб'єктів права, котрі внаслідок тих чи інших причин не можуть це зробити самостійно (внаслідок відсутності або вад дієздатності, внаслідок неможливості здійснення цивільних прав через зайнятість, відсутність у місці укладення договору, хворобу тощо).

Разом із тим, хоча відносини представництва в цілому та окремі їхні види в цивільному законодавстві України були предметом дослідження вітчизняних правознавців [1; 2; 3; 4], особливості цього інституту в зарубіжних правових системах, зокрема, європейських, практично не розглядалися.

Виняток складають нечисленні праці, присвячені характеристиці представництва за римським правом [5; 6] та за цивільним законодавством окремих європейських країн. Але й в останньому випадку аналізувалися лише окремі види представництва, передусім, добровільне та комерційне представництво [7; 8].

Такий стан досліджень відносин представництва не дає змоги скласти уявлення стосовно розуміння цього інституту в сучасній європейській правовій думці, а отже й визначити тенденції розвитку останнього, що необхідно в подальшому для адаптації українського цивільного законодавства в цій галузі до положень європейського права.

У зв'язку з цим доцільним є дослідження концепції інституту представництва в європейському праві, що логічно вписується в загальний контекст дослідження «права Європи» як явища нової якості. Тому являє теоретичний і практичний інтерес з'ясування бачення характеру і місця інституту представництва у правовому масиві, що створюється.

Проте завдання ускладнюється тим, що, хоча поняття «європейське право» у різному контексті досить часто вживається в спеціальній літературі, його єдине визначення і навіть розуміння (так само, як і поняття «право Європейського Союзу» та «право Європейських Співтовариств» відсутні [9; 10; 11].

Враховуючи ту обставину, що вживання вислову «європейське право» можливе у двох значеннях — широкому та вузькому, — далі будемо виходити з таких засад визначення цього поняття.